

Vera A. Vratuša Žunjić¹
University of Belgrade,
Faculty of Philosophy,
Department of Sociology
Belgrade (Serbia)

316.282:929 Тупен А.
Review scientific paper
Received 13/09/2023
Accepted 02/10/2023
doi: [10.5937/socpreg57-46518](https://doi.org/10.5937/socpreg57-46518)

THE LIFE OF SOCIOLOGIST ALAIN TOURAINE HAS COME TO ITS END. HAS IT COME TO *THE END* OF SOCIETIES AS WELL, AS TOURAINE CLAIMED?

Abstract: Alain Touraine, the world-famous French sociologist, director and professor at the School for Advanced Studies in the Social Sciences, founder of the Centre for the Analysis and Sociological Intervention in 1981, visiting professor at many universities outside France, and recipient of many national and international awards, died in Paris on June 9, 2023, at 3:30 A.M., at the age of 97. His daughter, Marisol Touraine, former French minister of social affairs, announced to the editorial staff for culture of the French television the exact time and date of her father's death. This information provoked the appearance of several *in memoriam* texts, rich in data on Touraine's biography and bibliography. I will also rely on these data, apart from other secondary and primary sources, in the process of reconstruction of the close relationship between Touraine's biography and his theoretical, empirical and practical political sociological work.

Key words: Alain Touraine (1925-2023), new social movements, sociological intervention, post-industrial society, the end of societies

INTRODUCTION

Touraine was a very prolific writer – he wrote more than fifty books. Therefore, this overview of Touraine's voluminous opus in the present *in memoriam* paper will be necessarily focused on a short presentation of Touraine's most important works in chronological order, closely connected with Touraine's life experiences. Touraine himself self-consciously oriented his sociological theory and practice towards the political engagement which he also dubbed the method of "subjectivation" in one of his last video interviews (Touraine, 2014).

¹ vera.veritas@gmail.com

BIOGRAPHY INTERTWINED WITH BIBLIOGRAPHY

Touraine was born to a wealthy family in Hermanville-sur-Mer on August 3, 1925. His father was a doctor of medicine, in love with literature. After he attended *la khâgne* (the second literature class preparatory year, note V.Ž.) in the *Louis-le-Grand* high school in Paris, Touraine entered the prestigious *Superior normal school* in 1945. Two years later, he went on a study journey to Hungary on the occasion of the centennial of 1848 revolutions. He prolonged his study journey, explored the countryside and agricultural enterprises during the very period of full reform in Hungary.

After his return, he settled in Northern France, in Valenciennes, where he worked as a miner for one year. This experience designates the beginning of his engagement and his interest in the world of work, working class and protesting action of dominated parts of society, which are at the core of his research throughout his life (Houot, 09/06/2023, 11:20).

The first empirical research carried out by Touraine pertained to the work and workers' movements, especially in the automobile factories *Renault*. The result was Touraine's 1955 thesis *Evolution of the work of the workers in Renault Factories*. His mentor was Georges Friedmann (1956/1964), founder of the French humanist Marxist sociology of work (Friedmann came from a wealthy family, just like Touraine, and was a brilliant student and professor, later followed by Touraine, see Grémion, Piotet, 2004).

In this lengthy survey Touraine classifies 2,000 chosen workers respondents into seven sectors which are layered in a pluri-dimensional way within the "professional system of work" or "technical systems", as an indicator for situating the nature of the work done. These systems approximate phases A, B and C, depending on the following dimensions: the degree of the autonomy of the work done, forms of qualifications, the precedence of the product and of its market or of the organization and services delivered. In this way Touraine resumes the general evolution from the phase A to the phase C: "Humanity has passed from the professional system which was based on professional autonomy of qualified worker to the technical system of work defined by priority which is allotted to a technical system of organization over the individual execution of work" (Bernoux, 1985).

One of Touraine's first works in the domain of general sociological theory is *Sociology of Action* (Touraine, 1965). It relies critically on Parson's social system/action theory, which Touraine encountered as the bursar of the Rockefeller foundation at Harvard University in 1952. Touraine affirms that it is necessary to search the reason of the subject's capacity to act in the sense of power over history, in spite of the fact that we are determined normatively by our laws and values. According to Touraine, the concept of the subject is historically situated from two points of view. The first refers to existing actors who live in one given moment within a given civilization. The second refers to the inspiration or imagination of the sociologist (Touraine uses this noun only in its masculine gender), inheritors of the (European) intellectual tradition which assigns great value to the Promethean world view. Active society consists of subjects who think of themselves as creators and re-creators of social structures through normatively oriented action.

The theoretical content of *Active Society* suggests that Touraine, in spite of a sporadic lip service to the Lefebvrian humanistic mode (in contrast to structuralist mode of Louis Althusser, 1965/1969), of the new-materialistic inversion of idealistic dialectical research

paradigm, better known as historical and dialectical materialism or Marxism (Vratuša-Žunjić, 2006/2014/2023), is closer to the individualist reformist, on social action-oriented variant of positivist research strategy. The founder of this research strategy is Max Weber (Weber, 1976; Đurić, 1987). Talcot Parsons Americanised it in line with a functionalist stress on equilibrium of biological, psychological, economic, social, political, cultural subsystems of human normatively consensually oriented behaviour (Parsons, 1970). Ralph Dahrendorf reformulated it in conflict terms, pointing out to dysfunctions within class divided social systems of action (Dahrendorf, 1980).

Touraine closely related the theory and empirical research of the working-class movement and its class consciousness (Touraine, 1966). The concept of class consciousness in Touraine's use is not descriptive of the actually non-existent essence that could allegedly be discovered in social reality, but presents an instrument of an action analysis which discovers a "hidden structure" in workers' social and political attitudes, orientations and significations which they themselves ascribe to their work and to their confrontational action. In this process, workers define their identity: on whose behalf they are mobilizing, recognizing the social nature of the opponent who is dominant and in power, attempting to take over the management of the major orientations of collective life. Exactly this taking over of the structural production and transformation of the whole of society presents, according to Touraine, the historicity of society which defines the type of society in which its members live. Touraine concludes that working class consciousness is the meaning of the professional or economic situation which is defined with reference to fundamental exigencies of the workers, that is to the social definition of labour, creation of products and their control by their creators. According to Touraine, workers are looking for both self-recognition and being recognized through their deeds. The class consciousness is, according to him, "greater or smaller capacity to consider one's social situation of work as a field for action. That action rests on the connection which perform workers between their work, their life condition and form of society's organization and economic collectivity to which particular worker belongs" (Isambert-Jamati, 1967).

At the time of writing the book on workers' class consciousness, Touraine still believed that in the last resort class self-conscious socialist worker's movement presents a potent social subject of the transformative social action of the alteration of capitalist social production relations within entire societies as societies. Namely, in 1966, Touraine still did not have within his vision field the just emerging concept of the world system of capitalist economy as the subject of human history, instead of social movements within the particular social systems understood as nation states (Wallerstein, 1974/2011; Vratuša-Žunjić, 2019).

Touraine's own biography exemplifies the importance of social networks forged during process of education in elite schools: in 1967, Touraine was nominated to become the technical counsellor of his former colleague student at the Superior Normal School – Alain Peyrefitte, the minister of education at the time. The very next year, 1968, Touraine took the directorship of the Sociology Department at the Nanterre University, becoming successor of Henri Lefebvre, former communist theoretically close to situationists and opposed to Strasbourg University bureaucracy with Touraine (Racine, 1989; Brillant, 2015).

An important turning point in Touraine's sociological theory and practice was prompted by his direct experience and participative observation of the 1968 student rebellion movement. The rebellion started in Paris suburbs, historically the established starting point of

mass rebellions and social revolution in France ever since 1789 bourgeois revolution. This tradition continued throughout attempts at proletarian and left-oriented small bourgeois revolutions of 1848, 1871 Paris commune (Lenin, 1917/1993; Vratuša-Žunjić, 2020; Portal Princip. RNP-F, January 14, 2021), the anti-fascist Popular Front era of the 1930s, all the way to the “Yellow Vests” rebellion that began in November 2018 and was repeated several times. Paris suburbs were and are inhabited predominantly by working class and old and new small bourgeois affiliates, including students at the University Centre Nanterre in the process of gaining their intellectual private property, higher education. Most of the suburb inhabitants were galvanized by 1) ideas of sexual liberation from “fascist”, ideologically-oriented sexual repression inspired by works of Wilhelm Reich (1933/1980), which were banned by fascists and Nazis when they came to power in Italy and Germany respectively; 2) the “Third Worldism” ideas of liberation movements in former colonies and the “cultural revolution” in China, idolizing Che Guevara, Ho Chi Minh, and Mao Zedong; 3) by the “dictatorial” rule of General de Gaulle, preparing to stay in power for another presidential mandate in circumstances of the ideological collapse of communist and socialist left parties; 4) the atrocities of the recently finished war for national liberation of Algeria (1954–62), and by the hideous dragging on of the imperialist Vietnam war, which USA military continued to pursue when France troops left Vietnam, performing carpet bombing, napalm “scorched earth” attacks and massacres of civilians (Dansette, 2007; Waters, 2008).

If anything, the generation of 1968 students and young workers contributed to unmasking the ideological coercion and social control in capitalist societies. Under the visible influence of the ideas contained in the first two volumes of Henri Lefebvre’s three-volume book *Critique of Everyday Life* (1947, 1961, 1981), the most conscious and active protesters realized that, with the advent of capitalist consumer society, the scope of commoditization had transcended the workplace and had begun to qualitatively encompass almost each aspect of social everyday life. Everyday life is thus colonized, and the most active part of 1968 protesters began to pose existential questions of the quality of human experience.

Touraine was one of few professors who supported the May 1968 student rebellion with some retention, which displeased the most radically left oriented students. Touraine suggests that the May 1968 crisis marked the passage from the domination of the economic sphere, toward the domination of the cultural sphere: the opposition between the proletariat and the bourgeoisie was substituted by the opposition between those who have knowledge and those who, due to their position in the media system, have assured for themselves a great influence on the society.

The most controversial theme related to the May 1968 student movement was the question whether the revolt was or should become more revolutionary or reformist. Touraine used the opportunity to discuss student movement’s actions, aims and means with his students who included the most anti-authoritarian spokesperson among protesting students, Cohn Bandit, originating from East Germany. This lived experience found expression in the Touraine’s first well documented, critical and critically commented book on the May 1968 student movement in France (Touraine, 1968) and much of Europe and North America (Wolin, Duignan, Bhutia, Kalsang, Sep 30, 2015 - Sep 19, 2017), including echoes in the university centres in Belgrade, Zagreb, Ljubljana, Sarajevo, Priština in ex-Yugoslavia (Mitrović, 9 June 2022).

In spite of the fact that Touraine forged his theory of the new social movements out of this specific episode of student revolt and sometimes violent social conflict in France, firmly connected with concrete social dynamics at a given historical point in time, he also succeeded in providing a dynamic and relational analysis model in which concrete social and historical processes are treated as major determinants of collective action within contemporary post-industrial technocratic and planned societies (Touraine, 1969; Waters, 2008).

In 1973, Touraine published one of his most important books, *Production of Society*. In this voluminous book (544 pages) Touraine deals with the problems of production and reproduction of societies. This very problem also preoccupied many French theoreticians in the mid-1970's, such as Yves Barel (1973), Henri Lefebvre (1973; 1974), and Nicos Poulantzas (1974). In this work, Touraine extends the reflection undertaken ten years earlier within his above-mentioned *Sociology of Action* (1965). In his book *Production of Society*, Touraine offers a general methodological system of the historical analysis of society. He articulates fundamental concepts like relations, systems and action; classes, institutions, organizations, change etc. This redefinition of a research procedure or method oriented towards social action becomes "a privileged instrument of societies which have with an accelerated speed, discovered the totalitarian power, the risk of total war and social revolutions, so that their being depends more on their action on themselves and the mode of their transformation than on the natural laws". In this way, Touraine breaks the pretended positivity of social order and of ideologies, finding again the struggles and orientations through which people produce their societies (Hess, 1974).

In the perspective of the research method which Touraine develops in *Production of Society*, the role of sociologists begets a primordial importance. "It is difficult to be a sociologist. We are too much engaged in our object of research for not depending from our ideology and our passions. Forgetting them in the name of empiricism and objectivity leads only to naive acceptance of conservation ideologies and their starting point: the things are what they are...But it is necessary to liberate oneself from conservation ideologies through knowledge, situating actors and their ideologies within the systems which are hidden behind the categories of social practice" (Touraine, 1973, p. 22).

Touraine thus rejects the illusion of the independence of the sociologists and sociology within the field of ideologies. In his attempt to produce the knowledge of society, the sociologist is confronted with the system far stronger of social control forces, rules and classifications, propaganda and limits of the everyday life. Sociologist cannot be indifferent to projects of social movements and subjectivity of social actors. Touraine therefore analyses the place of sociology in society by installing oneself within the analytical apparatus which is only capable of resisting the reality and its false illusions. "The sociologist does not act in a different manner from social movements which he studies. He is systematic since he must resist to social and cultural domination to make possible the cognition of society" (Touraine, 1973, p. 514). For the sociologist to be able to work, it is necessary that practical action of social movements and of political discussions attack without pause the reproduction of the established order and make appear the social relations there where were installed principles, values, techniques etc.

However, in *Production of Society* Touraine stresses that the sociologist cannot identify himself with social movements, since every actor is forced to define the situation starting from

the place he occupies, that is, to reconstruct the mixture of the analytical levels within the unity of the experienced, while the sociologist should separate these levels. From above-selected citations and paraphrases from the book *Production of Society*, Rémi Hess concludes that Alain Touraine is a sociologist-militant (1974, 251). Hess adds that the elements of the Touraine's concept of sociologists-militant are yet clearer in Touraine's book *For Sociology* (Touraine, 1974) which Touraine dedicated to all those who were persecuted because of being sociologists. First of all, Touraine had in mind 200 students of the Sociology Department at Poitiers who were not able to re-assign themselves into sociological courses in the fall semester 1973 due to the repression which splashed sociology in France, much like the so-called ideologists persecuted in the Napoleonic times. There was confrontation between agents of historicity, on the one side, and agents of social control, on the other. According to Touraine's *For Sociology*, sociologists cannot take the distanced stand in relation to evolving events. In fact, the sociologist is an actor, totally implied in the field of analysis. This implication presents the rupture which exists between the traditional and the modernistic sociology, on the one side, and the so-called counter-sociology which attempts to discover again the social analysis within movements of actors as well as with them. We can conclude that in Touraine's *For Sociology* there is almost no separation between the analysis and its object any longer, as it existed in Touraine's *Reproduction of Society*. This will soon change again.

In his book *La Voix et le Regard*² (*The Voice and the Glance*, 1978), Touraine is no longer a sociologist-militant. In this book, Touraine develops his theory around ideas of social movements and their action (voice), founding simultaneously a new method of "sociological intervention" (glance), which answers the needs of the sociology of action. The sociological intervention method assumes the implementation of arrangements in which actors, becoming sociologists and remaining actors at the same time, are gradually led to co-produce with researchers, who do not become militants, but remain rooted in the world of science, the analysis of their action from the point of view of the hypothesis to be tested, that is, the presence (or not) of a social movement fighting for the social control of cultural models, in contrast to a simple social crisis. The association of sociology of action theory, the sociological intervention method and political practice allows the researcher, according to Touraine, to hear and see the society which forms itself before our eyes through social and cultural fights, that is debates of opposing standpoints. According to Michel Amiot (1979), in *The Voice and the Glance* Touraine's mission is neither to preserve the established social order (like Comte) nor to overthrow it (like Marx). For Touraine, society presents a "debate" around the most decisive orientations, which put into play the "production" of society by itself. The social and cultural debate of the highest level presents the possibility of the class fight at the highest level, and it is this open confrontation, concerning the most fundamental orientations, that defines "social movement" par excellence. It is indicative that Touraine claims that a sociologist is not interested in power – not even in spiritual power – since power is domination, while the debate implicates the recognition of pluralism of opposing views as legitimate.

In Touraine's rich opus, *The Voice and the Glance* opens an entire series of "permanent sociology" implementing the method of sociological intervention in which are presented contemporary new social movements, of students, of promoters of the Occitania (the

² Translated in Yugoslavia under the title *Sociology of Social Movements* (Beograd: Radnička štampa, 1983), editor's note.

second-largest region in mainland France), of the women, all characteristic of post-industrial society, in which working-class consciousness, trade unions and strikes have all lost their centrality, according to Touraine.

Thus, in the late 1970s, Touraine, just like some other sociologists (for example, André Gorz in *Farwell to Proletariat* from 1980), in his books dedicated to analyses of particular social movements, expressed the thesis that social movements of students, anti-nuclear movement, movements of regionalists and feminists had become more important than working-class socialist movement for the projects of emancipation, challenging existing forms of domination, refusing to be directed, manipulated, subjected or alienated. He posed the suggestive elitist-sounding question whether the time of social fights, of class relationships between proletariat and bourgeoisie has passed, and new social movements composed of urban middle classes might be becoming new central actors, educated elites in contrast to popular working masses, in the progressive fight against actual domination of economy in post-industrial societies open to world neo-liberal markets.

Historical circumstances, however, encouraged Touraine to return to the study of workers' movement again, through the close study of the trade union movement *Solidarnosc* in the last phase of the so-called really existing socialism in Poland (Touraine, Dubet, Strzelecki, 1983). In this compendium, Touraine contributes his findings of the exploration of the opinions of ordinary Solidarity trade union members and research of their strategic decisions in 1981. Alain Touraine here again applies his method of "sociological intervention". Groups of Solidarity activists were involved in a discourse over the nature and aims of their political and economic struggle. From this research a record emerged of working-class consciousness which was for a very long time reduced to silence after the rebellion episode in 1970, sparked by a sudden increase in the price of food. Working-class consciousness was now combined with the elements of national and democratic consciousness and action, which together transformed Polish society. The research is placed firmly in terms of the Solidarity activists' own understanding of their role, but equally relates this role to Touraine's broad analysis of the social structures of Eastern Europe during forty years of Communist regimes in Europe (Lebel, 2007).

Relying on his own experiences during his journeys throughout the Latin American continent while he was still young and later on, Touraine wrote a book *The Speech and the Blood. Politics and Society in Latin America* as a general political and social analysis of the South-American continent covering one half of the century of its history (Touraine, 1988). Touraine enters into details of different realities, from the forms of rural and urban mobilization, over religious practices and beliefs, political conduct and actions of states, constantly underlining the contrasts from one country to another. Touraine uses impressive documentation, but also theoretical themes and perspectives which assure the coherence of this work. Touraine begins with the consideration of "actors", claiming that they are not an expression of the class structure. This claim presents one of the key messages of Touraine's works since the 1970s. According to the author of this paper, however, this message belongs also among the theoretically most controversial ones. Namely, Touraine claims that actors constitute themselves primarily "through the political path". Touraine also stresses the thesis that the personified "state" plays a central role in the production of national symbols within the process of industrialization. Even in those societies that have avoided corporatist

tendencies, popular organizations and the movements from the “base” of society are led to turn themselves towards the state. The radicalization of the middle classes just coming out from the university bears witness to the “hyper-polarization” of all social sectors.

Another basic element in the book is the functioning of the “national-popular system” which, according to Touraine, characterized the political style of the majority of Latin-American countries until recently. This term does not implicate that governments have practiced populist politics in the meaning of the economic redistributive measures. This term designates, first of all, the way in which the states had tried to call themselves upon the people in order to assure legitimacy complementing the one which they could obtain through the bias of clientelism managed by political intermediaries. This term also suggests the doubtfulness towards the mechanisms of democratic representation or delegation: ideology of participation or of integration prevails in the name of nationalism. Opposition of the “speech” (parole) and the “blood” is inseparable from national politics. National politics has two faces: a) the face of extreme institutionalization of certain social relations, and b) the face of recognition of the fields of conflict over which the state does not have the grip, and in which violence rules in a chronic manner.

In the last part of this book, Touraine analyses the processes of democratization. He describes the difficulties encountered by these changes. The crisis signifies, in fact, new de-structuration of the main social groups: the ascent of the informal activities, deep deterioration of the status of the communitarian forms which reveal the obstacles to a consolidation of the organized social forces. The abyss between the social life and the political scene probably has never been more acute. Touraine, however, prefers to accentuate the positive signs. Workers’ trade unions are often on the path to acquiring a higher degree of independence, the pressures are exercised in favour of the opening of the closed political systems, like the one in Mexico, and governments are forced to renounce the unifying myths and to adopt themselves to the conditions of incertitude. Touraine sees in this a chance that the logics of representation to consolidate and that the egalitarian thematic stops to be one simple formula of political rhetoric (Pecaut, 1989, pp. 651-652).

In the last period of his theoretical and practical life engagement or sociological intervention, Touraine elaborated the theses from his eponymous book – *The End of Society* – that the “end of societies” and the “end of social movements” occurred. In one of his last 2014 videos entitled “*Alain Touraine – The End of Society*”, Touraine presents this book himself (Touraine, 2013). In these videos, he claims that there are no longer societies that feel like societies, that reproduce themselves and act upon the environment. There are no longer societies in a Durkheimian sociological sense, within which one social fact is explained in terms of other social facts, and not in terms of individual facts. Historical human society used to have its historicity, the capacity to transform itself creatively through human, not through super-human, godly, or immutable natural law-driven social reproduction practices and interpretations. According to Touraine, societies are no longer explained in social terms and therefore they ceased to exist. Touraine also claims that, at least in France, new social movements are weakening as well, disappearing through institutionalization and becoming anti-social movements.

In his last published book, entitled *Defence of the Modernity* (Touraine, 2018), Touraine further elaborates his mainly ethic exhortations to socially-structurally unidentified individual

human subjects to “subjectify” and defend occidental universal human rights. Touraine believes that human individuals, on the basis of their experience and training of their will power, will be able to transform their social environment and the human situation itself, including liberation of women and integration of populations coming from other cultures. These moralistic exhortations are, however, all in vain, as long as Touraine does not question the capitalist system of reproduction of social life that produces cyclical crises of capital accumulation and social “problems” like inequality, unemployment, drug trafficking, people trafficking, ghettoized immigrants from former neo-colonized colonies etc.

It should also be mentioned here that Touraine was respected among many Frenchmen of Muslim background for moderate pronouncements on Muslim terrorism as being blown out of proportion through the media, treating individual cases of violence as general characteristics of Islam³. However, Touraine failed to explore in sufficient detail the social causes feeding Muslim violence. Namely, in the largest French cities there are entire ghettos of immigrants from former French colonies, mostly Muslims, who became French citizens by naturalization of their grandparents or parents after several years spent in France and/or by birth in France. The third and the fourth generation of young Muslim Frenchmen in the first decades of the XXI century are mostly working-class attendants of public secondary

³ This relatively friendly attitude towards Muslim terrorism degenerated at first glance into unexplainable Serbo-phobic interpretation of the culprits for the civil war and NATO intervention in former Yugoslavia. In 1994 European parliamentary elections, Touraine namely nominated himself as a candidate on the list “Europe Begins in Sarajevo” together with Bernard-Henri Lévy (Cyran & Ba, 2005, 24-25). Both European parliament election candidates were, in the opinion of this author, most representative for the so-called “imperialist condominium” Serbo-phobic ideological interpretation of the ex-YU civil war in 1991-1995, completely ignoring the exacerbating effect of the covert and overt intervention of neo-colonialist Western powers militarily organized into NATO

In short, this interpretation claims that barbarian and pro-Russian authoritarian Serbs caused the bloody civil war executing in the process the most horrendous war crimes similar to Hitler’s crimes against Jews. According to this interpretation, Serbs wanted to preserve their neo-communist and/or great-Serbian domination over Slovenes, Croats and Muslims, who were “just” oriented toward democratic European values, demanding independence from the “prison of nations” (Ragaru, s.a.). Exactly this interpretation, espoused by Touraine as well, presented the trigger of one of the most heated debates of this author with Prof. Touraine during the 2002 XV Brisbane World Congress of the International Sociological Association (ISA). On Monday, 8 July 2002, during the Presidential Session I: Global Order or Divided World, Prof. Touraine delivered one of the four Keynote Papers: “Is it possible to avoid a global disorder?” (Touraine, 2002). During the discussion after the speech, in fact an exchange of opposed arguments in favour of one or the other contradictory interpretation of the same tragic events, this author used the arguments she presented in the paper “The Intrinsic Connection Between Endogenous and Exogenous Factors of Social (Dis)Integration: A Sketch of the Yugoslav Case”. In short, in this paper and in the subsequent polemics with Touraine, the author argued that the intrinsic cause of the civil war was the fight of the rising domestic republican and autonomous provinces’ national and compradore bourgeoisies over carving out the Socialist Federal Republic of Yugoslavia into miniscule independent state-nations, having predominantly homogenous ethnic composition with Serbian ethnic minorities within their borders. On the other hand, the main external cause was the aim of the ruling financial oligarchy of the only hegemonic power at the time, the USA, and its western European clients, to occupy and build the NATO military base in Kosovo and Metohija, a strategically important crossroads of oil and natural gas pipelines (Vratuša, 1997).

schools and unemployed youth. They feel themselves to be second-class citizens without access to better schools and employment in the most respected and best paid jobs not only in the state administration institutions in case they complete higher levels of education, but also in industry, after they graduate from public secondary schools. Lack of jobs in industry is due to process of deindustrialization carried out in Europe (and USA) by the international collective ruling class, financial oligarchy, in search of extra profit in countries with cheaper work force and raw materials. Another source of deindustrialization is the greedy and completely uncontrolled tendency of financial oligarchy to invest speculatively and usuriously the surplus capital that cannot find gainful employment in the production sector during the cyclical economic crises of simultaneous hyperaccumulation of capital and insufficient payment-capable demand. The decline in the activity of left-oriented parties and trade unions on raising class consciousness in the suburbs largely contributed to the absence of channelling the rage of frustrated and socially excluded youngsters and to the Americanization, i.e., to the racist colorations of the social crisis in France (Scarpalezos, 02/07/2023).

CONCLUSION

The above-cited biographical notes and corresponding relevant bibliography suggest that Touraine belonged to the upper layer of the highly educated small bourgeoisie (Vratuša-Žunjić, 2012, pp. 42-51), but was by no means spoiled. On the contrary, he chose to learn the method of participant observation and sociological intervention or action research from his own experience. through engaging in hard hired physical work during one year. However, specific for the social class of highly educated small bourgeoisie, especially for its politically “left” oriented fraction, is the fact that it permanently struggles between its contradictory position and role in the class division of labour. Due to the possession of high education as a kind of personal private property, it is eligible, on the one side, to perform the work function of mediation of the orders of the ruling class to the subordinated direct producers, deprived of access both to high education and to the production means. On the other side, self-conscious left-oriented highly educated small bourgeoisie has developed the urge to intervene in the existing social relationships of exploitation and domination and change them in the direction of a more just society. In the case of the most radical affiliates of the highly educated small bourgeoisie, they, in the last instance, strive towards the realization of classless society of simultaneous conductors and the conducted, producers and consumers, in a word, self-managers.

Sometimes affiliates of the highly educated small bourgeoisie go a long way to come over to the class position of the *Wretched of the World* who, beside working class, also include landless and small peasants (Fanon, 1961) and transform the *Arms of Theory* into revolutionary practice, but without succumbing to the tendency of small bourgeois revolutionaries when their party comes to power, to perpetuate class division of labour on conductors and conducted (Cabral, 1975; Vratuša-Žunjić, 1979) and perform the role of comprador bourgeoisie, mediating the exploitation of human and material resources of their native societies for the corrupting bonuses received from the neo-colonialist international ruling class of financial oligarchy and deposited on the bank accounts in the NATO

countries of imperialist condominium (expression by Diana Johnstone, 2002) over former colonies and socialist countries (Vratuša-Žunjić, 2007).

However, the hardships of the persecuted, mostly poverty stricken life of left activist like it was the case for instance of Karl Marx (Vratuša-Žunjić, 2018), or even being assassinated like in the case of Rosa Luxemburg for the revolutionary attempt to build socialism through revolution and thus avoid the degeneration of capitalist reformism into the world war barbarism (Luxemburg, 1900, 1908/1999; Vratuša-Žunjić, 2021), scare and push aside the majority of the left-oriented affiliates of the highly educated small bourgeoisie from revolutionary political activity.

Unfortunately, Touraine does not often cite his theoretical sources which aided him to produce his own sociological discourse. He probably wanted to avoid falling into the “academic and university rhetoric” (Touraine, 1973, pp. 338-39). However, as the reader reads Touraine’s books, the question imposes itself as to the standpoint from which Touraine theorises. On the basis of the above-cited intertwined biographical and bibliographical details about Alain Touraine, it seems to the author of this *in memoriam overview paper* that Touraine opted for the cabinet socialism of the rightist version. It is the case of a rather cozy career of a widely respected elite academician ever more strongly rooted in the elite university establishments, also teaching elite students originating, like him, mostly from highly educated and rich parents. As the time passed, Touraine increasingly began to lose hope in the revolutionary capacity of the working-class socialist movement and turned to the social movements of other sections of population to achieve social change: students, women, regionalists. Depending on the phase of the cyclical accumulation of capital crisis, Touraine is more neo-Adam Smithian (1723) (*laissez-faire* hidden hand free market regulation mechanisms) or neo-Keynesian (1936/2007) oriented (state investment intervention into economic flows) in national economic policy. He declared himself, for instance, to favour the increased role of the private sector in the privatization of the public sector, while the neo-liberal turns of economic policies were dominant. After the attack of allegedly extreme Islamists in New York on September 11, 2001, Touraine supported the invasion of Afghanistan by the USA and its allies, giving up in 2003 his engagement in the Committee of the French coordination for the Decade of Culture and Non-Violence (Cyran, Ba, 2005, pp. 24-25).

Touraine’s almost pathetic exhortations to his readership as individuals to uphold and further develop the great inheritance of the European Promethean and Enlightenment world view, manifest visible traces of Eurocentric hubris which pushes into the subconscious levels of the mind the violent colonial past and neocolonial present of European imperialist countries, including by all means France, the homeland of Enlightenment as well as of a savage military occupation and an unsuccessful attempt to asphyxiate in blood the liberation decolonization movements in North Africa, sub-Saharan Africa and Asia.

Touraine’s own words speak volumes in support of this author’s characterization of Touraine’s ultimate choice of simultaneously class and ideological standpoint from which he approached his research work as a sociologist, Namely, in 1984, after the liberal turn within the French Socialist Party, Touraine greets the new government, the essential merit of which is “to have liberated us from the socialist ideology” (Cyran & Ba, 2005, pp. 24-25). In one sentence, Touraine does not call into question the capitalist system of accumulation,

but would like to offer to his public, after the eruption of the 2007/8 financial crisis, several in fact Keynesian (1936/2007) ideas about how this system could be controlled in order to put its wealth productive force in the service of human beings instead of letting them remain slaves of capitalism from which only a tiny minority can profit.

In the last period of his theoretical and practical life engagement or sociological intervention, as we could read on the previous pages, Touraine elaborated the theses from his eponymous book that the “end of society” and the end of social movements as well had occurred. This absence of active social movements, according to Michel Wieviorka, one of the reviewers of Touraine’s sociological opus during the 2014 ISA Yokohama World Congress of Sociology, enables a better understanding of delinquency and angry revolts and terrorism of young people (Wieviorka, 2014).

The examples Touraine gives for his thesis about extinct societies and disappearing social movements since they are no longer explained in social terms of reproducing themselves through social action, are somewhat problematic. He points, for example, to the phenomenon of 2007-8 financial crisis during which “speculative capital was utilized at the general level without any control” in the process of which “money makes money”. Judging from the cited formulations, it seems that Touraine never read Marx or at the least did not understand his theory of accumulation of capital cyclical crises of simultaneous over-accumulation of capital and deficiency of payment-capable demand. Another example offered by Touraine to support his thesis is defective as well: according to Touraine, social institutions are no longer integrative so that this concept no longer has its meaning. His observations that elite schools, for instance, increase inequality, or that prisons increase the criminality rate, are correct. All these, however, present just the examples of Durkheim’s concept of social anomie (Durkheim, 1885/2007) and not of the complete disregard and disappearance of all social values and norms legally regulating social behavior of collectivities and individuals within school, prison, family and other very much existing social institutions. Erich Fromm (2002) teaches us that society within alienated and alienating capitalist social reproduction relations exists as a mentally and socio-psychologically insane one, as well as that sane, mentally healthy society presents the project for social action of social collectives, classes, movements and individuals.

Wherever he turns his gaze, Touraine sees decomposition, destruction of social by social, suicide, drug addiction, mental disease etc. He does not see anywhere a society which thinks of itself, controls itself and wishes itself to be a society, a representative democratic republic of citizens. According to Touraine, there seems to be regression to society thinking of itself in religious, political or economic terms of past centuries, while the working classes identify ever less with their social class interests of the exploited, but identify ever more with their ethnic, religious, national, gender and other affiliations fragmenting them (Touraine, 2018).

The twentieth century, according to Touraine, saw only the building of mega cities, mass industries, as well as undemocratic totalitarianisms, Nazism, fascism and communism, having arbitrary total control over private life of inhabitants, including concentration camps, separation of children from their parents, annihilation of different kinds of minorities, without respect of any kind of legality. In the twenty first century, Touraine uses the expression “total powers”, empires, such as the USA, China and Muslim world (for Touraine,

Russia is just a regional power). Touraine almost mourns over the destruction of the 1648 Westphalian system of sovereign states, which for a while stopped one sovereign nation state from waging a war against others to gain territories and resources or to annihilate entire ethnic or religious groups.

It is indicative that Touraine notices that this “civilized” Westphalian world again fell into barbarism and arbitrariness mostly from the beginning of the twentieth century onwards. In order not to end up in total pessimism, Touraine moralistically urges socially unidentified listeners or readers in the first decades of the twenty first century to replace destructed legal norms within total empires and exploitative speculative capitalism with the “fundamental universal human ethic rights” to dignity, to elect and be elected, to cultural, religious and sexual liberty, which are above existing legal norms. We need to defend these universal rights which are, according to Touraine, the product of the occidental age of Enlightenment and supposedly have nothing to do with economic wealth or political power. Touraine makes conclusions by pointing not to new social movements, but to movements of seemingly classless “human subjects” in Tiananmen Square, during the Arab Spring, the Indignados Movement in Spain etc. All of them contribute to the reappearance of democracy at the global level (Touraine, 2014). Touraine fails to pose the question if there ever existed or, for that matter, can exist, “real” rule of the people by the people, while the capitalist mode of human life reproduction still exists.

In short, we can conclude that society in France and beyond is not coming to its end, but is being atomized and fragmentized by both differentiated and intertwining class, race, ethnic, religious, gender, age and other lines of antagonistic restructuring through social fights in French or any other contemporary capitalist society.

Вера А. Вратуша Жуњић¹
Универзитет у Београду,
Филозофски факултет,
Одељење за социологију
Београд (Србија)

ЖИВОТ СОЦИОЛОГА АЛЕНА ТУРЕНА ЈЕ ДОШАО ДО СВОГ КРАЈА. ДА ЛИ ЈЕ ДОШЛО И ДО КРАЈА ДРУШТАВА, КАКО ЈЕ ТВРДИО ТУРЕН?

(Translation *In Extenso*)

Апстракт: Ален Турен, светски познат француски социолог, професор и директор Школе за напредне студије друштвених наука, утемељивач је Центра за анализу социолошких интервенција 1981, гостујући професор на бројним универзитетима изван Француске и носилац многих националних и међународних одликовања. Умро је у Паризу 9. јуна у 3:30 пре подне 2023. када је имао 97 година. Његова ћерка, Марисол Турен, бивша француска министарка за друштвена питања, обавестила је издавачко особље за културу француске телевизије о очевој смрти, па су се након тога појавили текстови у знак сећања на Турена, богати подацима из његове биографије и библиографије. Ја ћу користити и те податке, упоредо са осталим секундарним и примарним изворима, у процесу реконструисања тесне везе између Туренове биографије и његовог теоријског, емпиријског и практичког политичко-социолошког рада.

Кључне речи: Ален Турен (1925–2023), нови друштвени покрети, социолошка интервенција, постиндустријско друштво, крај друштава

УВОД

Турен је био веома плодан писац – написао је преко педесет књига. У овом раду нужно морамо да се фокусирамо на кратак приказ његових најзначајнијих дела, пратећи хронологију њиховог настанка, не искључујући његова животна искуства. Турен је самосвесно оријентисао своју социолошку теорију и праксу на политичко ангажовање које је у једном од својих последњих видео-интервјуа назвао „субјективација“ (Touraine, 2014).

¹ vera.veritas@gmail.com

БИОГРАФИЈА ИСПРЕПЛЕТАНА СА БИБЛИОГРАФИЈОМ

Турен је рођен 3. августа 1925. у Ерманвилу на олу, у богатој породици. Отац је био доктор медицине, заљубљеник у лепу литературу. Пошто је похађао другу припремну годину класе за књижевност, у средњој школи Луј Велики (Lycée Louis-le-Grand) у Паризу, Турен се 1945. уписао на престижну Високу школу (Ecole normale supérieure). Две године касније кренуо је на истраживачко путовање у Мађарску поводом стогодишњице револуција из 1848. Продужио је своје студијско путовање, истражујући село и пољопривредна предузећа управо у периоду реформи у Мађарској.

По повратку, сместио се у северну Француску, у Валенсијен, где је годину дана радио као рудар. Ово искуство означава почетак његовог ангажовања и интересовања за рад, радничку класу и акције протеста доминираних делова друштва, који су у средишту његовог истраживања током целог његовог живота (Houot, 09/06/2023).

Прво емпиријско истраживање које је Турен спровео односило се на рад и друштвене покрете радника, нарочито у аутомобилским фабрикама Рено. Резултат је била Туренова теза *Еволуција рада радника у фабрикама Рено* (1955). Његов ментор је био Жорж Фридман (1956/1964), утемељивач француске хуманистичке марксистичке социологије рада (који је, узгред буди речено, потицао такође из богате породице као Турен и био брилијантан студент и професор, као што је Турен постао после њега (Grémion, Piotet, 2004).

Турен је у овој свеобухватној анкети класификовао 2.000 одабраних радника испитаника у седам сектора који су раслојени на вишедимензионалан начин у оквиру „професионалног система рада“ или „техничких система“, као показатељ за разврставање природе обављеног посла. Ови системи се приближавају фазама А, Б и Ц, зависно од следећих категорија: степен аутономије обављеног рада, облици квалификације, првенство производа и његовог тржишта или организације и испоручених услуга. Турен на следећи начин резимира општу еволуцију од фазе А до фазе Ц: „Човечанство је прешло из професионалног система, који се заснивао на професионалној аутономији квалификованог радника, у технички систем рада, дефинисан првенством које је додељено техничком систему организације над индивидуалним извршавањем рада“ (Bernoux, 1985).

Један од првих Туренових радова у домену опште социолошке теорије је *Социологија акције* (Touraine, 1965). Она се критички ослања на Парсонсову теорију друштвеног система/акције с којом се Турен упознао као стипендиста Рокфелерове фондације на Универзитету Харвард 1952. Турен тврди да је неопходно да се у субјекту трага за његовом способношћу да делује у смислу моћи над историјом, упркос чињеници да смо детерминисани нормативно путем наших закона и вредности. Појам субјекта је историјски ситуиран према Турену, са две тачке гледишта. Прва се односи на постојеће актере који живе у датом моменту у оквиру дате цивилизације. Други се односи на инспирацију или имагинацију социолога (Турен користи ову именицу само у мушком роду), наследника (европске) интелектуалне традиције која приписује велику вредност прометејском погледу на свет. Активно друштво се састоји од субјеката који о себи мисле као о ствараоцима и рекреаторима друштвених структура кроз нормативно оријентисану делатност.

Теоријски садржај *Социологије акције* сугерише да Турен, упркос повременим позивањима на лефевровски хуманистички модус (за разлику од структуралистичког модуса Луја Алтисера [1965/1968]) новоматеријалистичке инверзије дијалектичке истраживачке парадигме, боље познате као историјски и дијалектички материјализам или марксизам (Vratuša Žunjić, 2006/2014/2023), ближи је индивидуалистичкој реформистичкој, на друштвено деловање оријентисаној варијанти позитивистичке истраживачке стратегије. Утемељивач ове истраживачке стратегије је Макс Вебер (Ђурић, 1987). Талкот Парсонс је ову стратегију американизовао у складу са функционалистичким нагласком на равнотежи биолошких, психолошких, економских, друштвених, политичких, културних подсистема људског нормативно сагласно оријентисаног понашања (Parsons, 1970). Ралф Дарендорф је преформулисао ову истраживачку стратегију у изразе друштвених сукоба, указујући на дисфункције у класно подељеним системима деловања (Dahrendorf, 1980).

Турен је тесно повезао теорију и емпиријско истраживање радничког покрета и његове класне свести (Touraine, 1966). Појам класне свести у Туреновој употреби не описује једну у ствари непостојећу суштину која би наводно могла да буде откривена у друштвеној стварности, него представља инструмент анализе акције која открива „скривену структуру“ у друштвеним и политичким ставовима радника, оријентацијама и значењима које они сами приписују свом раду и својој конфронтационој делатности. У овом процесу радници дефинишу свој идентитет: у чије име се мобилишу, препознајући друштвену природу противника који је доминантан и на власти, покушавајући да преузму управљање главним оријентацијама колективног живота. Управо ово преузимање структуралне производње и преобликовања целокупног друштва представља према Турену историцитет друштва који дефинише тип друштва у којем његови чланови живе. Турен закључује да је свест радничке класе значење професионалне и економске ситуације која је дефинисана с обзиром на фундаменталне захтеве радника, дакле на друштвену дефиницију рада, стварање производа и њихову контролу од стране њихових произвођача. Према Турену, радници траже како само признавање тако и да буду признати преко својих дела. Класна свест је према њему „већа или мања способност да се нечија друштвена ситуација рада разматра као поље за акцију. Та акција почива на вези коју производе радници током свог рада, њихових животних услова и облика друштвене организације и економског колективитета којем поједини радник припада“ (Isambert-Jamati, 1967).

У време писања књиге о класној свести радника, Турен је и даље веровао да у крајњој линији класни самосвесни социјалистички раднички покрет представља потенцијалног субјекта трансформативне друштвене акције преобликовања капиталистичких друштвених производних односа у оквиру целокупних друштава као друштава. Године 1966. Турен још увек није имао у свом видном пољу настајући појам светског система капиталистичке привреде као субјекта људске историје, уместо друштвених покрета у оквиру одређених друштвених система схваћених као државе нације (Wallerstein, 1974/2011; Vratuša Žunjić, 2019).

Турен властитом биографијом даје пример значаја друштвених мрежа изграђених током процеса образовања у елитним школама: Турен је именован за техничког саветника свог бившег колеге студента у *Ecole normale supérieure*, који је тада био

министар образовања, Алена Пејрефита. Већ наредне године, 1968, Турен је преузео директорство над социолошким одељењем на Универзитету у Нантеру, постајући наследник Анри Лефевра, бившег комунисте теоријски блиског ситуационистима и супротстављеног универзитетској бирократији у Стразбуру којој је припадао и Турен (Racine, 1989; Brillant, 2015).

Значајна тачка преокрета у Туреновој социолошкој теорији и пракси подстакнута је његовим непосредним искуством и учесничким посматрањем побуњеничког студентског покрета 1968. Побуна је почела у париским предграђима, у историјски устаљеним почетним тачкама масовних побуна и социјалне револуције у Француској све од буржоаске револуције 1789. Ова традиција је настављена кроз покушаје пролетерске револуције и револуције лево оријентисане ситне буржоазије 1848, Париске комуне 1871. (Lenin, 1917/1993; Vratuša Žunjić, 2020; Portal Princip. RNP-F, January 14 2021) и антифашистичког популарног фронта из 1930-их, све до побуне „жутих прслука“, која је почела новембра 2018. године и која се обнављала неколико пута.

Париска предграђа су била, и јесу, настањена првенствено припадницима радничке класе и нове ситне буржоазије, укључујући студенте у Универзитетском центру Нантер, у процесу задовољавања свог интелектуалног приватног власништва, високошколског образовања. Млади становници предграђа углавном су били галванизовани: 1) идејама сексуалног ослобођења од „фашистичке“, идеолошки оријентисане сексуалне репресије, инспирисаним делима Вилхелма Рајха (1933/1980), која су фашисти и нацисти забранили када су дошли на власт у Италији и Немачкој; 2) идејама ослободилачких покрета Трећег света у бившим колонијама и културне револуције у Кини, које су идолизовале Че Гевару, Хо Ши Мина и Мао Цедунга; 3) „диктаторском“ владавином генерала Де Гола, који се спремао да остане на власти још један председнички мандат у околностима идеолошког колапса комунистичке и социјалистичке партије; 4) грозотама недавно завршеног рата за национално ослобођење Алжира (1954–1962) и гнусним развлачењем империјалистичког рата у Вијетнаму, који је војска САД наставила да води када су француске трупе напустиле Вијетнам, изводећи тепих бомбардовања, нападе „спржене земље“ напалм бомбама и масакре цивила (Waters, 2008).

Генерација студената 1968. и младих радника допринела је демаскирању идеолошке принуде и друштвене контроле у капиталистичким друштвима. Под видним утицајем идеја садржаних у прва два тома тротомне књиге Анри Лефевра, *Кријтика свакодневног живота* (1947, 1961, 1981), најсвеснији и активни протестанти су схватили да, са надирањем капиталистичког потрошачког друштва, размере претварања свега у робу су превазишле радно место и почеле су да квалитативно обухватају готово све аспекте друштвеног свакодневног живота. Свакодневни живот је на овај начин колонизован, а најактивнији део припадника генерације 1968. почео је да поставља егзистенцијална питања квалитета људског искуства.

Турен је био један од неколико професора који су подржавали студентску побуну маја 1968. са извесним уздржавањем, које се није допадало најрадикалније лево оријентисаним студентима. Турен је сугерисао да је криза маја 1968. означила прелаз од доминације економске сфере, ка доминацији културне сфере: супротстављеност између пролетаријата и буржоазије замењена је супротстављањем између

оних који имају знање и оних који су захваљујући својим положајима у медијском систему обезбедили себи велики утицај на друштво.

Најконтроверзнија тема поводом студентског покрета маја 1968, било је питање да ли побуна јесте или би требало да постане више револуционарна или реформистичка. Турен је искористио прилику да дискутује о акцијама студентског покрета, циљевима и средствима са својим студентима, који су укључивали најантиауторитарнијег гласноговорника међу протестујућим студентима, Кона Бендита, пореклом из Источне Немачке. Ово доживљено искуство студентског покрета из маја 1968. дошло је до изражаја у Туреновој првој, добро документованој, критичкој и критички коментарисаној књизи о студентском покрету у Француској (Touraine, 1968) и знатном делу Европе и Северне Америке (Wolin, Duignan, Bhutia, Kalsang, 2015–2017), укључујући одјеке у универзитетским центрима у бившој Југославији: у Београду, Загребу, Љубљани, Сарајеву, Приштини (Mitrović, 2022).

Мада је Турен изградио своју теорију о новим друштвеним покретима на темељу ове специфичне епизоде студентског покрета и повремено насилног друштвеног сукоба у Француској, тесно повезане са конкретном друштвеном динамиком у датој историјској тачки у времену, успео је да пружи и динамички и релациони модел анализе у којем су конкретни друштвени и историјски процеси третирани као главне детерминанте колективне акције у оквиру савремених постиндустријских технократских и планираних друштава (Touraine, 1969; Waters, 2008).

Године 1973. Турен је објавио једну од својих најзначајнијих књига *Производња друштва*. У овој обимној књизи (544 стране), Турен се бави проблемима производње и репродукције друштава. Управо овај проблем је закупао многе француске теоретичаре средином 1970-их, као што су Ив Барел (1973), Анри Лефевр (1973; 1974) и Никос Пуланцас (1974). Турен у овом раду проширује рефлексију коју је предузео десет година раније у оквиру горепоменуте *Социологије акције* (1965). У својој књизи *Производња друштва* нуди општи методолошки систем историјске анализе друштва. Он артикулише темељне појмове као што су: односи, системи и акција; класе, институције, организације; промена... Ово редефинисање истраживачке процедуре или метода оријентисаног на друштвену акцију, постаје „привилеговани инструмент друштава која су открила увећаном брзином, тоталитарну моћ, ризик тоталног рата и друштвене револуције, тако да њихово постојање зависи више од њиховог деловања на самима себи и од модуса својег преобликовања, него од природних закона“. На овај начин Турен разбија привидну позитивност друштвеног поретка и идеологија, проналазећи изнова борбе и оријентације кроз које људи производе своја друштва (Hess, 1974).

Из перспективе истраживачког метода који Турен развија у *Производњи друштва*, улога социолога поприма првенствени значај. „Тешко је бити социолог. Ми смо превише ангажовани у нашем објекту истраживања да не бисмо зависили од наше идеологије и наших страсти. Заборављање на њих, у име емпирицизма и објективности, води једино наивном прихватању идеологија конзервације и њиховој почетној тачки: ствари су оно што јесу... Али неопходно је да се ослободимо од идеологија конзервације кроз сазнање, ситуирајући актере и њихове идеологије у оквиру система који су сакривени иза категорија друштвене праксе“ (Touraine, 1973, стр. 22).

Турен на овај начин одбацује илузију о независности социолога и социологије у оквиру поља идеологија. У свом покушају да произведе сазнање о друштву, социолог је суочен са далеко јачим системом сила друштвене контроле, правилима и класификацијама, пропагандом и границама свакодневног живота. Социолог не може да буде индиферентан према пројектима друштвених покрета и субјективности друштвених актера. Турен стога анализира место социологије у друштву постављајући се унутар аналитичког апарата који је једино способан да се одупре стварности и погрешним илузијама. „Социолог не делује другачије од друштвених покрета које истражује. Он је систематичан пошто мора да се одупре друштвеној и културној доминацији да би омогућио спознају друштва“ (Touraine, 1973, стр. 514). Да би социолог могао да ради, неопходно је да практична акција друштвених покрета и политичке дискусије нападају без престанка репродукцију установљеног поретка и учине да се појаве друштвени односи тамо где су били инсталирани принципи, вредности, технике...

Турен, међутим, у *Производњи друштва* наглашава да социолог не може да се поистовети са друштвеним покретима, с обзиром на то да је сваки актер принуђен да дефинише ситуацију полазећи од места које заузима, то јест, да реконструише мешавину аналитичких нивоа у оквиру јединства искушеног, док би социолог требало да раздвоји ове нивое. Реми Хес закључује, на основу гореодабраних цитата и парафраза из књиге *Производња друштва*, да је Ален Турен милитант социологије (Hess, 1974, стр. 251). Хес додаје да је елемент Туреновог појма социолога-активисте још јаснији у Туреновој књизи *За социологију*, коју је посветио свима који су прогањани зато што су социолози (Touraine, 1974). Турен је имао на уму 200 студената Одељења за социологију из Поитиера који нису били у могућности да се поново упишу на социолошке курсеве у јесењем семестру 1973. услед репресије која је запљуснула социологију у Француској, као у време Наполеоновог напада на тзв. идеологе. Сукобљени су били агенти историчитета, с једне стране, и агенти друштвене контроле, с друге. Према Турену, у књизи *За социологију*, социолози не могу да се дистанцирају од догађаја који се одвијају. Социолог је у ствари актер, потпуно подразумеван у пољу анализе. Ова импликација представља прекид који постоји између традиционалне и модернистичке социологије, с једне стране, и тзв. противсоциологије која настоји да поново открије социјалну анализу у оквиру покрета актера и са њима. Можемо да закључимо да у поменутој Туреновој књизи готово да више не постоји одвајање између анализе и њеног објекта, као што је постојало у *Репродукцији друштва*. Ово ће се ускоро поново променити.

Турен у својој књизи *Социологија друштвених покрета* (1978/1983)² више није социолог-милитант. У овој књизи он развија своју теорију око идеја друштвених покрета и њихове акције (глас), утемељујући истовремено нови метод „социолошке интервенције“ (поглед), који одговара на потребе социологије акције. Метод социолошке интервенције преузима примену аранжмана у којима актери, постајући социолози и остајући актери истовремено, постепено наведени да са истраживачима, који не постају милитанти него остају укоренењени у свету науке, заједнички производе анализу своје акције са становишта хипотезе коју треба проверити, а то је, присуство (или неприсуство) друштвеног покрета који се бори за друштвену контролу културних модела,

² У оригиналу *La Voix et le Regard* (1978, Paris: Editions du Seuil), нап. уредника.

у контрасту са једноставном друштвеном кризом. Удруживање теорије социологије акције, метода социолошке интервенције и политичке праксе, омогућава истраживачу да чује и види друштво које себе обликује пред нашим очима кроз друштвене и културне борбе, то јест дебате супротстављених становишта. Према Мишелу Амиоту (Amiot, 1979), у *Социологији друштвених покрета* Туренова мисија није ни да очува успостављени друштвени поредак (као Конт), нити да га збаци (као Маркс). Друштво према Турену представља „дебату“ око одлучујућих оријентација, које доводе у игру „производњу“ друштва собом самим. Друштвена и културна дебата највишег нивоа представља могућност класне борбе на највишем нивоу, и то је управо ова отворена конфронтација, која се тиче најосновнијих оријентација које дефинишу „друштвени покрет“ у правом смислу те речи. Индикативно је да Турен тврди да се социолог не интересује за моћ – чак ни за духовну моћ – пошто је моћ доминација, док дебата имплицира признавање плурализма супротстављених погледа као легитимног.

Социологија друштвених покрета отвара у Туреновом богатом опусу читаву серију „перманентне социологије“ која примењује метод социолошке интервенције у којој су представљени савремени друштвени покрети студената, промотера Окситаније (друге по величини области у континенталној Француској), покрети жена, који су сви карактеристични за постиндустријско друштво, у којем су свест радничке класе, синдикати, штрајкови, изгубили централно место.

У касним седамдесетим годинама двадесетог века, Турен је, попут неких других социолога, на пример Андреа Горца, у књизи *Збојом пролетаријата* (1980), изразио у својим књигама посвећеним анализи појединих друштвених покрета, тезу да су друштвени покрети студената, антинуклеарног покрета, покрета регионалиста и феминиста, постали значајнији него социјалистички покрет радничке класе за пројекат еманципације, који доводи у питање постојеће облике доминације, одбијајући да буде усмераваан, манипулисан, подређен или отуђен. Поставио је сугестивно елитистички звучеће питање да ли је време друштвених борби, класних односа између пролетаријата и буржоазије, прошло, а нови друштвени покрети састављени од градских средњих класа можда постају нови централни актери, образоване елите за разлику од радних маса, у прогресивној борби против актуелне доминације економије у постиндустријским друштвима отвореним ка светским тржиштима.

Историјске околности су, међутим, подстакле Турена да се врати истраживању радничког покрета, кроз непосредну студију синдикалног покрета Солидарност у последњој фази тзв. реално постојећег социјализма у Пољској (Touraine, Dubet, Strzelecki, 1983). У овом зборнику Турен износи резултате истраживања ставова обичних чланова синдиката Солидарност и испитивања стратешких одлука 1981. Он и овде примењује свој метод „социолошке интервенције“. Групе активиста покрета Солидарност биле су укључене у дискурс о природи и циљевима њихове политичке и економске борбе. Из овог истраживања је настала документација о свести радничке класе која је дуго времена била сведена на тишину након побуне 1970, изазване изненадним повећањем цена хране. Радничка класна свест је била комбинована са елементима националне и демократске свести и делања, који су заједно преобликовали пољско друштво. Турен такође даје детаљну анализу друштвене структуре Источне Европе током четрдесет година комунистичких режима у Европи (Lebel, 2007).

Утемељујући се на искуству које је стицао током путовања кроз Латинску Америку, још као млад човек али и касније, Турен је у својој књизи *Говор и крв: Политишка и друштво у Латинској Америци*, изнео општу политичку и друштвену анализу јужно-америчког континента покривајући пола века његове историје (Touraine, 1988). Турен улази у детаље различитих стварности, од облика руралне и урбане мобилизације, преко религиозних пракси и веровања, политичког понашања и акција држава, константно истичући њихову различитост. Ослања се на импресивну документацију, али и на теоријске теме и перспективе које обезбеђују кохеренцију овог рада. Почине разматрањем „актера“, тврдећи да актери нису израз класне структуре. Ова тврдња представља једну од кључних порука Туренових радова још од седамдесетих година 20. века. Према мишљењу овог аутора, она такође спада у теоријски најспорније поруке. Турен, наиме, тврди да се актери конституишу пре свега „кроз политичку стазу“. Наглашава тезу да персонификована „држава“ игра централну улогу у производњи националних симбола у оквиру процеса индустријализације. Чак и у друштвима која су избегла корпоративистичке тенденције, популарне организације и покрети из „базе“ друштва, „наведени су“ да се окрену према држави. Радикализација средњих класа које управо стижу са универзитета, сведочи о „хиперполаризацији“ свих друштвених сектора.

Други основни елемент у књизи представља функционисање „национално популарних система“ који су, према Турену, донедавно одликовали политички стил већине латиноамеричких земаља. Овај израз не имлицира да су владе практиковале популистичку политику у значењу економских мера прерасподеле. Овај израз означава пре свега начин на који су државе покушавале да се позову на народ, да би обезбедиле легитимност која би допуњавала ону коју су могле да обезбеде кроз пристрасност клијентелизма којим су управљали политички посредници. Овај израз сугерише такође сумњичавост према механизмима демократског представљања или делегирања: идеологија партиципације или интеграције преовлађује у име национализма. Супротстављеност „говора“ и „крви“ неодвојива је од националне политике. Национална политика има два лица: а) лице екстремне институционализације одређених друштвених односа и б) лице препознавања поља сукоба над којима држава нема контролу, и у којима хронично управља насиље.

У последњем делу књиге Турен анализира процес демократизације. Он описује тешкоће на које наилазе ове промене. Криза означава у ствари нову деструктурирацију основних друштвених група: успон неформалних активности, дубоко слабљење статуса комунитарних облика који откривају препреке консолидацији организованих друштвених снага. Понор између друштвеног живота и политичке сцене вероватно никада није био дубљи. Турен ипак више воли да нагласи позитивне знаке. Раднички синдикати су често на путу да стекну већи степен независности, врше се притисци у корист отварања затворених политичких система, као оног у Мексику, и владе су приморане да се одрекну уједињујућих митова и да се прилагоде околностима несигурности. Турен у овоме види шансу да се консолидује логика представљања и да егалитарна тематика престане да буде једноставна формула политичке реторике (Pescut, 1989, стр. 651–652).

У последњем периоду свог теоријског и практичног животног ангажмана или социолошке интервенције, Турен је развио тезу из књиге истог наслова да је дошло до „краја друштава“ и до „краја друштвених покрета“. У једном од својих последњих

видео-снимака, „Ален Турен – *Крај друштва*“ (2014), Турен сам представља своју књигу (Touraine, 2013). Тврди да више не постоје друштва која себе осећају као друштва, која се репродукују и делују на околину. Нема више друштва у диркемовском социолошком смислу, где се једна друштвена чињеница објашњава у изразима друге друштвене чињенице, а не у изразима индивидуалних чињеница. Историјско људско друштво је некада имало хисторицитет, способност да се трансформише креативно кроз људске, а не кроз надљудске, божанствене, или непроменљиве, природним законима вођене, друштвене репродуктивне праксе и тумачења. Према Турену, друштва се више не објашњавају у друштвеним изразима и стога су престала да постоје. Турен такође тврди да, барем у Француској, нови друштвени покрети слабе, нестају кроз институционализацију, постајући противдруштвени покрети.

У својој последњој објављеној књизи, *Одбрана модерности* (Touraine, 2018), он даље елаборира своје превасходно етичке подстицаје друштвено-структурално неидентификованим индивидуалним људским субјектима да се „субјективишу“ и бране западна универзална људска права. Рачуна на то да ће људске индивидуе, на основу свог искуства и образовања, бити способне да трансформишу своју друштвену околину и саму људску ситуацију, укључујући ослобођење жена и интеграцију становништва које долази из других култура. Ови моралистички позиви су, међутим, узалудни, догод Турен не доводи у питање капиталистички систем репродукције друштвеног живота, који производи цикличне кризе акумулације капитала и друштвене „проблеме“ као што су неједнакост, незапосленост, трговина наркотицима и људима, гетоизирање имиграната из бивших неокOLONIZOVANIH колонија...

Треба поменути и то да Турена поштују Французи – муслимани због умерених изјава о муслиманском тероризму, за који сматра да је у медијима предимензиониран, јер се индивидуални случајеви насиља третирају као опште одлике ислама³. Међутим,

³ Овај релативно пријатељски став према муслиманском тероризму, дегенерисао је на први поглед у необјашњиво србофобно тумачење криваца за грађански рат и НАТО интервенцију у бившој Југославији. Током европских парламентарних избора 1994. године, Турен је био кандидат листе „Европа почиње у Сарајеву“, заједно са Бернард-Анријем Левијем (Sуган & Ва, 2005, 24–25). Оба кандидата за Европски парламент су, према мишљењу овог аутора, најрепрезентативнији за такозвано империјалистичко кондоминијумско србофобно идеолошко тумачење грађанског рата у бившој Југославији 1991–1995. Потпуно су игнорисали прикривену и отворену интервенцију неокOLONIZOVANIH западних сила војно организованих у НАТО. Ово тумачење заступа идеју да су варварски и проруски ауторитарни Срби проузроковали крвави грађански рат вршећи најстрашније ратне злочине сличне Хитлеровим злочинима против Јевреја. Према овом тумачењу, Срби су хтели да очувају своју неокомунистичку и/или великокрспску доминацију над Словенцима, Хрватима и Муслиманима, који су „само“ били оријентисани на демократске европске вредности, захтевајући независност од „затвора нација“ (Ragaru, s.a.).

Управо ово тумачење, које је усвојио и Турен, представљало је окидач за једну од најватренијих дебата овог аутора са проф. Туреном током XV светског конгреса социологије Међународног удружења за социологију у Бризбејну (Аустралија) 2002. године. Проф. Турен је 8. јула 2002, током сесије бивших председника и председничких кандидата за чело ИСА, под називом „Глобални поредак или подељени свет“, представио један од четири главна рада: „Да ли је могуће да се избегне глобални неред?“ (Touraine, 2002).

Турен је пропустио да детаљно истражи друштвене узроке који хране муслиманско насиље. Наиме, у највећим градовима Француске постоје читава гета имиграната из бивших француских колонија, већином муслиманске религије, који су постали француски грађани путем натурализације њихових предака или родитеља након више година проведених у Француској или/и на основу рођења у Француској.

Трећа и четврта генерација младих француских муслимана у првим декадама 21. века представљају углавном ученике јавних средњих школа радничког порекла и незапослену омладину. Они се осећају као грађани другог реда који немају приступ бољим школама и запослењу на најцењенијим и најбоље плаћеним радним местима не само у институцијама државне администрације, уколико заврше више нивое образовања, него и у индустрији, након завршетка јавне средње школе. Недостатак запослења у индустрији последица је процеса деиндустријализације која се дешава у Европи (и САД) од стране међународне колективне владајуће класе, финансијске олигархије, у потрази за екстрапрофитима у земљама са јефтинијом радном снагом и сировинама. Други извор деиндустријализације је и похлепна и потпуно неконтролисана тенденција финансијске олигархије да инвестира на спекулативан зеленашки начин вишак капитала који не може да се са профитом инвестира у производни сектор током цикличних економских криза истовремене надакумулације капитала и недовољне платежно способне потражње. Опадање делатности левих партија и синдиката на подизању класне свести у предграђима, допринело је одсуству усмеравања беса фрустриране и друштвено искључене омадине, и до американизације, односно до расистички обојене друштвене кризе у Француској (Scarpalezos, 2/7/2023).

ЗАКЉУЧАК

Горецитиране биографске напомене и одговарајућа библиографија сутеришу да је Турен припадао горњем слоју високообразоване ситне буржоазије (Vratuša Žunjić, 2012, стр. 42–51), који међутим није ни на који начин био размажен. Напротив, одабрао је да научи из властитог искуства метод учесничког посматрања и социолошке интервенције или акционог истраживања кроз ангажовање на тешком најамном физичком раду годину дана. Међутим, специфично за друштвену класу високообразоване ситне буржоазије, посебно за њену лево оријентисану фракцију, јесте чињеница да се стално бори између свог противречног положаја и улоге у класној

Током дискусије након говора, односно размене аргумената у корист једног од опречних тумачења истих трагичних догађаја, овај аутор је користио аргументе представљене у раду „Унутрашња веза између ендогених и егзогених фактора друштвене (дез)интеграције: скица случаја Југославија“. Укратко, аутор је доказивао у овом раду и полемици са Туреном, да је унутрашњи узрок грађанског рата била борба између настајућих домаћих републичких и покрајинских националних и компрадорских буржоазија, око комадања Социјалистичке Федеративне Републике Југославије на минијатурне независне државе нације, које су имале углавном хомогену етничку структуру становништва са етнички српским мањинама у оквиру својих граница. С друге стране, главни спољашњи узрок био је циљ финансијске олигархије, у то време једине хегемонистичке силе, САД, и њених западноевропских клијената, да окупирају и изграде НАТО војну базу на Косову и Метохији, стратешки важном раскршћу нафтовода и гасовода (Vratuša, 1997).

подели рада. Захваљујући поседовању високошколског образовања као неке врсте индивидуалног приватног власништва, она је квалификована, с једне стране, да врши радне функције посредовања наредби владајуће класе подређеним непосредним произвођачима, који су лишени приступа како високом образовању тако и средствима за производњу; с друге стране, самосвесни припадници лево оријентисане високообразоване ситне буржоазије развили су тежњу да интервенишу у постојеће друштвене односе израђивања и доминације и мењају их у смеру праведнијег друштва. У случају најрадикалних припадника високообразоване ситне буржоазије, они теже остваривању бескласног друштва истовремених управљача и управљаних, произвођача и потрошача, речју – самоуправљача.

Припадници високообразоване ситне буржоазије понекад иду тако далеко да пређу на класно становиште *бедних на земљи* који поред радничке класе такође укључују и сељаке без земље и ситне сељаке (Fanon, 1961) и преображавају *оружје теорије* у револуционарну праксу, али без подлегања тенденцији ситно буржоаских револуционара да када њихова партија дође на власт, овековечују класну поделу рада на управљаче и управљане (Cabral, 1975; Vratuša Žunjić, 1979) и играју улогу компрадорске буржоазије, која посредује израђивање људских и материјалних ресурса њихових друштава за корумпирајуће донусе примљене од неоколонијалистичке међународне владајуће класе финансијске олигархије, депоноване на банковним рачунима у НАТО земљама империјалистичког кондоминијума (израз Дијане Џонстон, 2002) над бившим колонијама и социјалистичким земљама (Vratuša Žunjić, 2007).

Међутим, тешкоће прогоњеног и, углавном, сиромаштвом обележеног живота активиста, као што је био случај са Карлом Марксом (Vratuša Žunjić, 2018), или убиства, као случај Розе Луксембург, за револуционарни покушај да се кроз револуцију изгради социјализам и тако избегне дегенерација капиталистичког реформизма у варварство светског рата (Luxemburg, 1900, 1908; Vratuša Žunjić, 2021), застрашују и одвраћају већину лево оријентисаних припадника високообразоване ситне буржоазије од револуционарне политичке активности.

Нажалост, Турен не цитира често своје теоријске изворе који су му помогли да створи властити социолошки дискурс. Вероватно је хтео да избегне да западне у „академску и универзитетску реторику“ (Touraine, 1973, стр. 338–339). Међутим, док читалац чита Туренове књиге, намеће се питање: са којег становишта Турен теоретише? На основу цитираних испреплетених биографских и библиографских детаља о Алену Турену, писцу овог чланка се чини да се Турен определио за кабинетски социјализам десне верзије. То је случај прилично удобне каријере широко поштованог елитног академика, све снажније укореењеног у елитним универзитетским установама, који предаје такође елитним студентима, већином пореклом из породица високообразованих и богатих родитеља, као што је и он сам.

Како је време пролазило, Турен је све више губио наду у револуционарну способност социјалистичког покрета радничке класе и окренуо се друштвеним покретима других делова становништва који су тежили друштвеној промени: студентима, женама, регионалистима. Зависно од фазе циклусне кризе акумулације капитала, Турен је оријентисан више према неоадамсмитизму (1723), регулационим механизмима скривене руке тржишта, или неокејнзијанизму (1936/2007), интервенцији државних

инвестиција у економске токове, с обзиром на националну економску политику. Он се на пример изјаснио у корист увећане улоге приватног сектора у приватизацији јавног сектора, док су неолиберални заокрети у економској политици били доминантни. Након претпостављеног напада екстремних исламиста 11. септембра 2001. године у Њујорку, Турен је подржао инвазију Авганистана од стране САД и њених савезника, напуштајући 2003. године свој ангажман у Комитету за француску координацију декаде културе и ненасиља (Суган, Ва, стр. 24–25).

Туренови готово патетични позиви читаоцима да као појединци подржавају и даље развијају велико наслеђе европског прометејског и просветитељског погледа на свет, укључују видне трагове европоцентристичке охолости која потискује на подсвесне нивое мисли насилну колонијалну прошлост и неоколонијалну садашњост европских империјалистичких земаља, које свакако укључују Француску, домовину просветитељства као и дивље војне окупације и неуспешног покушаја да удави у крви ослободилачке покрете деколонизације у Северној Африци, подсахарској Африци и Азији.

Године 1984, након либералног заокрета у француској Социјалистичкој партији, Турен поздравља нову владу, чија је главна заслуга та што „нас је ослободила социјалистичке идеологије“ (Суган & Ва, 2005, стр. 24–25). Укратко, Турен не доводи у питање капиталистички систем акумулације већ је само желео да, након избијања финансијске кризе 2007/2008, понуди неколико кејнзијанских (1936/2007) идеја како би овај систем могао да се контролише и како би снага производње богатства била стављена у службу човека уместо да га пусти да остане роб капитализма од којег профитира само мањина.

У последњем периоду свог теоријског и практичног животног ангажмана, или социолошких интервенција, као што смо могли да прочитамо на претходним страницама, Турен је разradio тезе из своје књиге истог наслова, о томе да је дошло до „краја друштва“ и друштвених покрета. Ово одсуство активних социјалних покрета, према Мишелу Виевиорки, једном од представљача Туреновог социолошког опуса током Светског конгреса за социологију 2014. године у Јокохами, омогућава боље разумевање делинквенције и разгневлених побуна и тероризма младих људи (Wieviorka, 2014).

Примери које Турен даје за своју тезу да су друштва изумрла и да друштвени покрети нестају, пошто се више не објашњавају у друштвеним изразима репродукције самих себе кроз друштвену акцију, донекле су проблематични. Он истиче, на пример, феномен финансијске кризе 2007/2008 године током које је „спекулативни капитал употребљен на општем плану без икакве контроле“ у процесу током којег „новац прави новац“. Судећи према цитираној формулацији, изгледа као да Турен никада није читао Маркса или да, у најмању руку, није разумео његову теорију цикличних криза истовремене надакумулације капитала и недостатка платежно способне потражње. Други пример који Турен нуди да подржи своју тезу такође има мана: друштвене институције више нису интегративне тако да сам појам више нема значење. Тачне су његове опсервације да елитне школе на пример повећавају друштвену неједнакост, а да затвори повећавају стопу криминалитета. Ове појаве, међутим, представљају примере Диркемовог појма друштвене аномије (Durkheim, 1885/2007), а не потпуног занемаривања и нестанка друштвених вредности и норми

које правно регулишу друштвено понашање колектива и појединаца у школи, затвору или другим и даље веома постојећим друштвеним институцијама. Ерих Фром (2002) нас подучава да друштво у оквиру отуђених и отуђујућих капиталистичких односа производње постоји као ментално и друштвено-психолошки нездраво, као и да ментално здраво друштво представља пројекат друштвене акције друштвених колектива, класа, покрета и појединаца.

Где год погледа, Турен види распадање, деструкцију друштвеног друштвеним, самоубиства, дрогу, менталну болест. Не види друштво које мисли о себи, себе контролише и жели себе као друштво, као представничку демократску републику грађана. Сматра да долази до регресије на друштво које мисли о себи у религиозним, политичким и економским изразима прошлих векова, док се радничке класе идентификују све мање са својим друштвенокласним интересима израбљиваних, али се све више идентификују са својим етничким, верским, националним, родним и другим припадностима које их фрагментују.

У двадесетом веку, сматра Турен, једино су изграђени градови, масовне индустрије као и недемократски тоталитаризми, нацизам, фашизам и комунизам, који имају арбитрарну контролу над приватним животом становништва, укључујући концентрационе логоре, раздвајање деце од њихових родитеља, истребљење разних врста мањина. У 21. веку Турен користи израз „тоталне силе“, за империје као што су САД, Кина, муслимански свет (за Турена Русија је само регионална сила). Турен готово да жали због уништења Вестфалског света суверених држава 1648, који је зауставио неко време ратовање једне суверене нације-државе против других нација-држава ради задобијања територија, ресурса или истребљења етничких или верских група.

Индикативно је да Турен опажа да је овај „цивилизовани“ вестфалски свет почетком 20. века поново запао у варваризам и арбитрарност. Да не би завршио у потпуном песимизму, Турен моралистички подстиче своје друштвено неидентификоване слушаоце и читаоце у првим деценијама двадесет првог века, да замене уништене правне норме у оквиру тоталних империја „темељним универзалним људским етичким правима“ на достојанство, да бирају и буду бирани, на верску и родну слободу, који су изнад постојећих правних норми. Ми треба да бранимо ова универзална права која су према Турену производ западног доба просветитељства и наводно немају ништа заједничко са економским богатством и политичком моћи. Он доноси закључке указујући не више на нове друштвене покрете, него на покрете привидно бескласних „људских субјеката“ на Тјенанмен скверу, током Арапског пролећа, шпанског покрета Индигнадос... Сви они доприносе поновном појављивању демократије на глобалном нивоу (Touraine, 2014). Турен пропушта да постави питање да ли је икада постојала или, заправо, да ли може постојати „стварна“ управа народа, догод капиталистички начин репродукције људског живота постоји.

Укратко, можемо да закључимо да друштво у Француској, а и шире, не долази до свог краја, него да је атомизовано и фрагментисано кроз истовремено диференциране и међусобно испреплетене класне, расне, етничке, верске, родне, старосне и друге линије антагонистичке реструктурирације кроз друштвене борбе у француском и било којем другом савременом капиталистичком друштву.

REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Althusser, L. (1965/1969). *For Marx*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/reference/archive/althusser/1965/index.htm>
- Amiot, M. (1979). Alain Touraine, The Voice and the Glance, p. 308, ed. du Seuil (Coll. *Permanent Sociology*, 1, 1978. [In French]
- Touraine, A., F. Dubet, Z. Hegedus, M. Wieviorka, Student fight, p. 374, ed. du Seuil (coll. *Permanent Sociology*) 2.1978 [review]. *Sociology of Work*. No. 21–22, pp. 220–223. Retrieved from: https://www.persee.fr/doc/sotra_0038-0296_1979_num_21_2_1606_t1_0220_0000_2. [In French]
- Barel, Y. (1973). *Social Reproduction*. Paris: Anthropos. [In French]
- Bernoux, P. (1985). *Sociology of Organizations: Theoretical Introduction Followed by Twelve Practical Cases*. Paris: Éditions du Seuil. [In French]
- Brillant, B. (2015). *The clerks of 68*. Paris: Presses Universitaires de France. [In French]
- Cabral, A. (1975). *Arms of Theory in Unity and Struggle I*. Paris: F. Maspero. [In French]
- Cyran, O. & Ba, M. (2005). *Critical Almanac of Medias*. Paris: Édition des Arènes. [In French]
- Dahrendorf, R. (1968). *Essays in the Theory of Society*. London: Routledge.
- Dansette, A. (1971). *May 1968*. Paris: Editions Plon. [In French]
- Durkheim, É. (1885/2007). *The Rules of the Sociological Method*. Paris: PUF, coll. «Quadrige Grands textes». [In French]
- Đurić, M. (1987). *Sociology of Max Weber*. Zagreb: Naprijed. [In Serbo-Croatian]
- Fanon, F. (1961). *The Wretched of the World*. Paris: F. Maspero. [In French]
- Fiamengo, A. (1987). *Saint-Simon and Auguste Comte*. Zagreb: Naprijed. [In Serbo-Croatian]
- Friedmann, G. (1956/1964). *The Work in Crumbles*, Paris: Gallimard, coll. Idées. [In French].
- Fromm, E. (2002). *Sane Society*. 2nd Edition. London and New York: Routledge. [In French]
- Gorz, A. (1980). *Farewell to Proletariat*. Paris: Galilée. [In French]
- Grémion, P. & Piotet, F. (2004). *Georges Friedmann. One Sociologist in the Century 1902–1977*. Paris: CNRS Éditions, coll. [In French]
- Hess, R. (1974). Alain Touraine, *Production of Society*, 1973; Alain Touraine, *For Sociology*, 1974. Paris: Seuil. *The Man and the Society*, 1974, num. 33–34, pp. 250/251. Retrieved from: https://www.persee.fr/doc/homso_0018-4306_1974_num_33_1_1564. [In French]
- Houot, L. (9/6/2023 11:20). Alain Touraine, sociologist and great thinker of the social world, died when he had 97 years. Reduction of Culture of the French Television. Retrieved from: https://www.francetvinfo.fr/culture/livres/essais-histoire/alain-touraine-sociologue-et-grand-penseur-du-monde-social-est-mort-a-97-ans_5877668.html. [In French]
- Isambert-Jamati, V. (January–June 1967). The conscience of the workers by Alain Touraine. *Cahiers Internationaux de Sociologie. NOUVELLE SÉRIE*, vol. 42 (Janvier–juin 1967), PUF pp. 163–165. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/i40030231>. [In French]
- Johnstone, D. (2002). *Fools' Crusade – Yugoslavia, NATO and Western Delusions*. New York: Monthly Review Press; London: Pluto Press.
- Keynes, J. M. (1936/2007). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. UK: Palgrave Macmillan.
- Kuvačić, I. (1990). *Functionalism in Sociology*. Zagreb: Naprijed. [In Serbo-Croatian]

- Lebel, J.-P. (2007). *Alain Touraine: Life, works, concepts*. Paris: éd. Ellipses. [In French]
- Lefebvre, H. (1947). *Critique of Everyday Life*. Paris: L'Arche. [In French]
- Lefebvre, H. (1961). *Critique of Everyday Life II, Foundations of one sociology of the everyday*. Paris: L'Arche. [in French]
- Lefebvre, H. (1973). *The survival of capitalism today*. Paris: Anthropos. [In French]
- Lefebvre, H. (1974). *The production of the space*. Paris: Anthropos. [In French]
- Lefebvre, H. (1981). *Criticism of the everyday life, III. From modernity to modernism (For one meta philosophy of the everyday)*. Paris: L'Arche. [In French].
- Lenin, V. I. (1917/1993). *The State and Revolution*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/archive/lenin/works/1917/staterev/>
- Luxemburg, R. (1900, 1908/1999). *Social Reform or Revolution*. Retrieved from: <https://www.marxists.org/archive/luxemburg/1900/reform-revolution/index.htm>
- Mitrović, N. (9 June 2022). Student demonstrations in Yugoslavia 1968: How did Tito's speech stop the June movements. *BBC News*, Retrieved from: <https://www.bbc.com/serbian/lat/balkan-61713672>. [In Serbian].
- Parsons, T. (1970). *The Social System*. England: Lowe & Brydone.
- Pecaut, D. (1989). Alain Touraine, The speech and the blood. Politics and society in Latin America, Paris: Éditions Odile Jacob, 1988. *Annales* year. 44 (3), pp. 651–652. Retrieved from: https://www.persee.fr/doc/ahess_0395-2649_1989_num_44_3_283612_t1_0651_0000_003. [In French]
- Portal Princip RNP-F (14 January 2021). According to you, is Lenin's "State and Revolution" actual also today for the strategies of structural transformation of the world system of capitalist economy in its bifurcation crisis?. Retrieved from: <https://www.facebook.com/RevolucionarnaNPF/posts/4040007482686189>. [In Serbian]
- Poulantzas, N. (1974). *The social classes in capitalism today*. Paris: Seuil. [In French]
- Racine, N. (1989). Note "Henri Lefebvre". In: *Biographic dictionary of the French worker movement*. Paris: Éditions de l'Atelier. [In French]
- Ragaru, N. (s.a.). *Missed Encounters: Engaged French Intellectuals and the Yugoslav Wars*. Retrieved from: https://www.academia.edu/9541942/_Missed_Encounters_Engaged_French_Intellectuals_and_the_Yugoslav_Wars
- Reich, W. (1933/1980). *The Mass Psychology of Fascism*, New York: Farrar, Straus and Giroux. [In German]
- Scarpalezos, D. (02/07/2023). France: Class and "race" hate, riots and the Americanization of the social crisis. *Defend Democracy Press* – The website of the Delphi Initiative. Retrieved from: <http://www.defenddemocracy.press/france-class-and-race-hate-riots-and-the-americanisation-of-the-social-crisis/>
- Smith, A. (1723). *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Tom I. (1 ed.). London: W. Strahan. Retrieved from: https://books.google.rs/books?id=C5d-NAAAAcAAJ&pg=PP7&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false; Tom 2. Retrieved from: https://books.google.rs/books?id=mt1SAAAcAAJ&pg=PP4&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
- Touraine, A. (1955). *The Evolution of the Workers' Work in the Renault factories* (Thesis, under the direction of Georges Friedmann). [In French]
- Touraine, A. (1965). *Sociology of Action*. Paris: Seuil. [In French]

- Touraine, A. (1966). *The Workers' Consciousness*. Paris: Seuil. [In French]
- Touraine, A. (1968). *The May Movement or the Utopian Communism*. Paris: Seuil. [In French]
- Touraine, A. (1969). *The Post-industrial Society: The Birth of a Society*. Paris: Denoël. [In French]
- Touraine, A. (1973). *Production of Society*. Paris: Editions du Seuil. [In French]
- Touraine, A. (1974). *For Sociology*. Paris: Editions du Seuil. [In French]
- Touraine, A. (1978). *The voice and the glance. The permanent Sociology*. Paris: Seuil. [In French]
- Touraine, A., Dubet, F., Wieviorka, M., Strzelecki, J. (1983). *Solidarity: The Analysis of a Social Movement: Poland 1980–1981*. Cambridge: Cambridge University Press: Paris: Editions de la Maison des Sciences de l'Homme. Retrieved from: <https://www.amazon.com/Solidarity-Analysis-Social-Movement-1980-1981/dp/0521275954>
- Touraine, A. (1988). *The Speech and the Blood. Politics and society in Latin America*. Paris: Éditions Odile Jacob. [In French]
- Touraine, A. (2002). *Global Order or Divided World*. XV Brisbane, Australia International Sociological Association's World Congress of Sociology. The Social World in the Twenty First Century: Ambivalent Legacies and Rising Challenges. Programme. Retrieved from: https://www.isa-sociology.org/frontend/web/uploads/files/XV%20World%20Congress%20of%20Sociology_%20Brisbane_Australia_July%207_13_2002%20Programme.pdf
- Touraine, A. (2013). *The End of Societies*. Paris: Seuil. [In French]
- Touraine, A. (2014). Video: Alain Touraine – The End of Societies, Librarie mollat. Retrieved from: <https://www.youtube.com/watch?v=ArMRbksqFhg>. [In French]
- Touraine, A. (2018). *Defence of the Modernity*. Paris: Fayard. [In French]
- Weber, M. (1976). *Economy and Society*, I, II, Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Vratuša Žunjić, V. (1979). *Comparative Analyses of the Revolution Concept in the Work of Frantz Fanon and Amilcar Cabral*, M. A. Thesis, Faculty of Philosophy, Belgrade University. [In Serbian]
- Vratuša Žunjić, V. (1997). The Intrinsic Connection Between Endogenous and Exogenous Factors of Social (dis)Integration – a Sketch of Yugoslav Case, Dialogue (Paris). *Revue Internationale d'Arts et de Sciences trimestrielle, imprimée par Editions du Titre*. vol. VI, part I, no. 22, 7–25, part II, no. 23, 3–37. Retrieved from: https://www.academia.edu/10495220/The_Intrinsic_Connection_Between_Endogenous_and_Exogenous_Factors_of_Social_Dis_Integration_A_Sketch_of_the_Yugoslav_Case
- Vratuša Žunjić, V. (2006/2014/2018). *Introduction to sociology of knowledge: Functionalist – positivist paradigm, two variants, in Sociology of knowledge*. The second expanded edition: 2014. Creative Commons Attribution Share-Alike 3.0 Licence. Retrieved from: <http://moodle2.f.bg.ac.rs/mod/forum/view.php?id=765>. [In Serbian and English]
- Vratuša Žunjić, V. (2006/2014/2023). *Introduction to sociology of knowledge: New-materialistic inversion of idealistic dialectical research paradigm in Sociology of knowledge*. The second expanded edition 2014. Creative Commons Attribution Share-Alike 3.0 Licence. Retrieved from: <http://moodle2.f.bg.ac.rs/mod/forum/view.php?id=765>
- Vratuša Žunjić, V. (2007). Comprador bourgeoisie. In: A. Mimica, M. Bogdanović (eds). *Sociological Dictionary*. Beograd: Zavod za udžbenike. Retrieved from: https://www.academia.edu/104559514/Kompradorska_bur%C5%BEOazija. [In Serbian]

- Vratuša Žunjić, V. (2012). *The case of the highly educated intelligential in transition: where from and where to?* Beograd: Čigoja štampa. Retrieved from: https://www.academia.edu/7845869/Tranzicija_odakle_i_kuda_I_Tranzition_Where_From_and_Where_To_I. [In Serbian]
- Vratuša A. V. (2018). Manifesto of the Communist Party 170 years after the first edition: Introduction to the thematic issue of *Sociološki pregled / Sociological Review*. *Sociološki pregled*, 52 (2), 415–429. doi: [10.5937/socpreg52/1162](https://doi.org/10.5937/socpreg52/1162).
- Vratuša Žunjić A. V. (2019). Scientific and Political Legacy of Immanuel Wallerstein (1930–2019). *Sociološki pregled*, 53 (4), 1339–1349. doi:[10.5937/socpreg53-24586](https://doi.org/10.5937/socpreg53-24586).
- Vratuša Žunjić A. V. (2020). A Century and a Half Since Lenin's Birth: Relevance of Lenin's State and Revolution for the Theoretical Preparation of Bolsheviks to Politically Organize the New Wave of Creative Revolutionary Praxis of the Working Masses on the Eve of the October Revolution. *Sociološki pregled*, 54 (4). 1068–1094. doi: [10.5937/socpreg54-29706](https://doi.org/10.5937/socpreg54-29706).
- Vratuša Žunjić A. V. (2021). 150 years after the birth of Rosa Luxemburg: Actuality of her Social Reform or Revolution. *Sociološki pregled*, 55 (3), 833–865. doi:[10.5937/socpreg55-33383](https://doi.org/10.5937/socpreg55-33383).
- Wallerstein, I. (1974/2011). *The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, With a New Prologue. USA: University of California Press Books
- Waters, S. (2008). Situating Movements Historically: May 1968, Alain Touraine, and New Social Movement Theory. *Mobilization: An International Quarterly* 13 (1), 63–82. <https://doi.org/10.17813/maiq.13.1.13116043285p606w>
- Wieviorka, M. (9 July 2014). Intervention during the ISA World Congress of Sociology in Yokohama. Retrieved from: <https://wieviorka.hypotheses.org/318>.
- Wolin, R. D., Bhutia, B., Kalsang, T. (Sept 30, 2015 – Sept 19, 2017) Events of May 1968. Retrieved from: <https://www.britannica.com/event/events-of-May-1968> ; <https://www.britannica.com/event/events-of-May-1968/Aftermath-and-influence>